

Warunkowe zwolnienie z reszty kary pozbawienia wolności z perspektywy problemów z ustalaniem treści i kierunku prognozy kryminologicznej

TOMASZ KALISZ

Katedra Prawa Karnego Wykonawczego, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii
Uniwersytetu Wrocławskiego

I. Warunkowe przedterminowe zwolnienie rozumiane jako forma wcześniejszego zwolnienia skazanego odbywającego karę pozbawienia wolności, przy możliwości nałożenia na niego obowiązków i kontynuowaniu procesu oddziaływania w warunkach wolnościowych, w ramach wyznaczonego okresu próby, to obecnie standardowe rozwiązanie stosowane w toku postępowania wykonawczego. Trudno w zasadzie wyobrazić sobie współczesny system karny bez tej instytucji. Niezależnie od swej powszechności, a może właśnie w związku z nią, warunkowe zwolnienie wywołuje dość żywą dyskusję, zarówno w przestrzeni debaty społecznej, jak i sporów dogmatycznych prowadzonych przez specjalistów.

Wśród wielu różnorodnych problemów związanych z warunkowym zwolnieniem szczególną pozycję zajmuje kwestia przesłanek warunkowego zwolnienia, czyli wymogów formalnych i materialnych pozwalających na zastosowanie tej instytucji. W praktyce ta druga grupa okoliczności (tzw. przesłanki materialne) wywołuje szerszą dyskusję oraz realne problemy w zakresie ich praktycznego zastosowania. Z perspektywy

naszych rodzimych rozwiązań dotyczących warunkowego zwolnienia (w zakresie podstaw zastosowania art. 77 kk¹) chodzi o jedyną aktualnie przewidywaną przesłankę materialną, czyli o tzw. prognozę kryminologiczną. Oczywiście nie ma mowy o pełnej analizie tej problematyki. Wybór szczegółowych problemów jest czysto subiektywny, a jego celem jest prezentacja najbardziej spornych problemów, jakie w praktyce wywołuje instytucja warunkowego zwolnienia, zwłaszcza z perspektywy orzecznictwa sądów penitencjarnych. Zadaniem opracowania jest próba spojrzenia na warunkowe zwolnienie przez pryzmat ewolucji i kierunków rozwoju współczesnego prawa karnego wykonawczego. Zastanowienie się nad treścią pojęcia „prognoza kryminologiczna” oraz zasadami i trybem ustalania jej kierunku. Ostatnim poruszonym problemem jest relacja założeń polityczno-kryminalnych, jakie możemy formułować wobec instytucji warunkowego zwolnienia, i ich wpływ na kształt regulacji określających treść przesłanek tej instytucji.

II. Ewolucja prawa karnego wykonawczego to proces konsekwentnego rozbudowywania szczegółowych treści w zakresie zmieniającej się sankcji. Z perspektywy historycznej trudna do wyobrażenia była sytuacja powstawania w toku wykonywania kar modyfikacji, czyli tak zwanych czynników niezależnych, które można by wartościować prawnie. W przeszłości wykonanie kary było prostą realizacją orzeczenia. Współcześnie prawo karne wykonawcze znacząco przesunęło treść sankcji w kierunku bardzo złożonej formuły, mającej zmienny charakter.

Poszczególne elementy sankcji nie wynikają dzisiaj wyłącznie z sentencji orzeczenia. Bardzo często zdarza się, że pewne składniki orzeczenia nie mogą być od razu określone, co więcej — uznajemy, że czynniki te narastają powoli i stopniowo przekształcają się w ramach stadium wykonawczego.

¹ Warunkowe zwolnienie z reszty kary pozbawienia wolności jest aktualnie regulowane w dwóch ustawach: w Ustawie z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.) oraz w Ustawie z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. Nr 90, poz. 557 z późn. zm.). Problem prawnego przepełnienia warunkowego zwolnienia stanowi kwestię, która niewątpliwie wpływa na proces interpretacji przepisów regulujących tę instytucję, co w konsekwencji bezpośrednio oddziałuje na praktykę. Sytuacja ta jest przedmiotem krytyki w doktrynie szeroko rozumianego prawa karnego.

Postępowanie wykonawcze jest dzisiaj procesem stałego dopasowywania treści zastosowanej sankcji do ulegających przekształceniu w miarę postępów w oddziaływaniu na skazanych form i metod tego oddziaływania. W toku wykonywania orzeczenia wielokrotnie może występować potrzeba jego modyfikowania, wywołana bądź oczekiwanymi zmianami (progresja), bądź pojawieniem się niepokojących oznak pogłębiania się przyczyn wykojenia społecznego (regresja). W związku z tym wprowadzane do treści orzeczenia korekty mogą zasadniczo ją zmieniać, na przykład warunkowe zwolnienie oznacza rezygnację z izolacji na rzecz wolności kontrolowanej.

Dzisiejsza elastyczność procesu wykonywania kary zakłada, że ma on charakter zmienny. Zmienność oddziaływania na skazanych oparta na założeniu indywidualizacji, w swojej konsekwencji powoduje daleko idące różnicowanie tego procesu, stwarzając tym samym możliwość licznych sposobów wykonywania kary, których treść niejednokrotnie w znacznym stopniu odbiegać może od ustawowego „standardu”².

Uświadomienie sobie, że prawo karne wykonawcze charakteryzuje się wskazanymi tutaj cechami, buduje wyraźnie inną perspektywę w zakresie warunkowego zwolnienia. Opisana ewolucja w sposób szczególnie odnosi się do niedopuszczalnej praktyki, związanej z traktowaniem warunkowego zwolnienia jako instytucji wyjątkowej, względnie uznawanie warunkowego zwolnienia za formułę sprowadzającą się do niewykonania kary w całości. W celu lepszej ilustracji wskazanego problemu warto przywołać kilka przykładów z orzecznictwa:

1. „[...] warunkowe przedterminowe zwolnienie z reszty kary pozbawienia wolności jest wyjątkiem od zasady odbycia kary w całości, jak ją orzeczono w wyroku skazującym [...]”³;

2. „[...] instytucja przedterminowego zwolnienia ma charakter wyjątkowy i wyjątkowo może być zastosowana [...]”⁴;

² L. Bogunia, T. Kalisz, *Pojęcie i nauka prawa karnego wykonawczego. Uwagi na tle procesu wyodrębniania dyscyplin naukowych prawoznawstwa*, [w:] *Problemy wymiaru sprawiedliwości karnej. Księga Jubileuszowa Profesora Jana Skupińskiego*, red. A. Błachnio-Parzych *et al.*, Warszawa 2013, s. 580–581.

³ Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 21 czerwca 2000 r. II Akz 217/00, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2000, nr 6, poz. 12.

⁴ Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 30 kwietnia 1999 r. II Akz 148/99, niepublikowane.

3. „[...] zasadą jest odbycie kary w całości, a ulgi w tym są wyjątkiem stosowanym, gdy jest to sprawiedliwe, a więc zarówno zasłużone, jak celowe [...]”⁵;

4. „[...] zawsze jako zasada powinno być postrzegane odbywanie prawomocnie orzeczonej kary w całości, a więc w takim rozmiarze, w jakim została ona wymierzona i w sposób nieprzerwany [...]”⁶.

Żaden z obowiązujących przepisów, a zwłaszcza art. 77 §1 kk, nie daje podstaw do formułowania tezy, że warunkowe zwolnienie jest instytucją wyjątkową⁷. Co więcej, z perspektywy przesłanek warunkowego zwolnienia nie sposób znaleźć podstaw do odmowy jego zastosowania, gdy spełnione są łącznie przesłanki: formalna i materialna⁸. Wreszcie, okres próby w ramach warunkowego zwolnienia nie jest skróceniem czy też darowaniem kary. W istocie jest to forma dokończenia w zmienionych warunkach (podkreślmy, że na wolności) rozpoczętego w zakładzie karnym procesu, związanego z realizacją celu kary pozbawienia wolności, który wynika z art. 67 kkw⁹.

Przy uwzględnieniu wskazanych okoliczności jeszcze lepiej widać zmianę, jaka dokonała się w prawie karnym wykonawczym. Autonomia postępowania wykonawczego to racjonalne, pragmatyczne i oparte na wynikach badań naukowych podejście do sankcji karnej, a podlegająca wartościowaniu prognoza kryminologiczna, traktowana jako przesłanka warunkowego zwolnienia, to wyraz przesunięcia akcentów w stronę celów indywidualnoprewencyjnych¹⁰.

⁵ Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 27 czerwca 2000 r. II Akz 214/00, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2000, nr 7–8, poz. 54.

⁶ Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 22 sierpnia 2000 r. II Akz 630/00, Biuletyn orz. SA w Gdańsku, 2001, s. 40.

⁷ S. Lelental, *Warunkowe przedterminowe zwolnienie w orzecznictwie Sądu Najwyższego i sądów apelacyjnych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2000, nr 28, s. 122.

⁸ J. Lachowski, *Warunkowe zwolnienie z reszty kary pozbawienia wolności*, Warszawa 2010, s. 204–207.

⁹ L. Bogunia, *Wykonywanie środków karnych związanych z probacją w ujęciu nowego kodeksu karnego wykonawczego*, [w:] *Probacja w systemie prawa karnego wykonawczego*, red. L. Bogunia, Wrocław 1998, s. 119–124; G.B. Szczygieł, *Warunkowe przedterminowe zwolnienie a prewencja generalna*, „Gdańskie Studia Prawnicze” XIX, 2008, red. J. Warylewski, s. 229.

¹⁰ W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2010, s. 489–490.

Jednocześnie, w kategoriach pewnego zabezpieczenia przed odebraniem się etapu wykonania od wyrokowania, wyklucza się pełną autonomię w przypadku warunkowego zwolnienia. Chodzi tu o abstrakcyjnie wyznaczone minima formalne (art. 78 kk). W założeniu element ten realizować ma wszystkie cele kary, a nie tylko cel związany z prewencją indywidualną (przy czym dekretowany jest, co do zasady, na etapie legislacyjnym). Dzięki progom formalnym tworzy się swoisty pomost między tymi dwoma etapami szeroko rozumianego postępowania karnego, z wyraźnie zróżnicowanymi akcentami w zakresie szczegółowych celów.

Jedyny wyjątek, o jakim możemy mówić w ramach warunkowego zwolnienia, to konstrukcja zawarta w art. 77 § 2 kk, który zezwala w szczególnie uzasadnionych wypadkach na wyznaczenie surowszych progów formalnych niż te wynikające z podstawowej regulacji zawartej w art. 78 kk (zresztą konstrukcja dość kontrowersyjna, przez wyraźny brak wyznaczników dla zawartego tam zwrotu szacunkowego)¹¹.

III. Wróćmy do art. 77 § 1 kk, który w sposób wyczerpujący określa elementy uwzględniane przy ustalaniu prognozy kryminologicznej. Prognoza ta obecnie jest jedyną przesłanką materialną (ocenną) warunkowego zwolnienia¹². Jej pewna i oparta na konkretnie wskazanych ustaleniach treść jest kluczowa dla praktyki stosowania warunkowego zwolnienia. Pytanie, które możemy w tym miejscu, niejako automatycznie, postawić, to, czy wskazana konstrukcja oraz tryb dochodzenia do szczegółowych ustaleń dają szansę na pewny i jednoznaczny wynik w zakresie prognozowania i czy taki wynik w ogóle jest możliwy.

Po pierwsze, musimy wyraźnie podkreślić, że w zakresie przesłanki materialnej warunkowego zwolnienia poruszamy się w przestrzeni zało-

¹¹ S. Leleń, *Rozdział III §28. Warunkowe przedterminowe zwolnienie*, [w:] *System Prawa Karnego*, t. 6. *Kary i środki karne. Poddanie sprawcy próbie*, red. M. Meleżini, Warszawa 2010, s. 1116–1121; Z. Sienkiewicz, *Rozdział XVIII. Środki związane z poddaniem sprawcy próbie*, [w:] *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, red. M. Bojarski, wyd. 5, Warszawa 2012, s. 383–384.

¹² T. Bojarski, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. 5, red. T. Bojarski, Warszawa 2012, s. 194–195; P. Hofmański, L.K. Paprzycki, *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. 2, red. M. Filar, Warszawa 2010, s. 401–403; A. Marek, *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. 3, Warszawa 2006, s. 194.

zeń co do przyszedłego i nieznanego nam zachowania skazanego. Chodzi w istocie o swoistą projekcję (wyobrażenie) odnośnie do funkcjonowania skazanego na wolności po opuszczeniu zakładu karnego. A zatem trudno zaakceptować wyrażany (niestety dość często) w orzecznictwie pogląd, że „[...] sąd może warunkowo zwolnić skazanego z odbycia reszty kary wyłącznie wtedy, gdy zachodzi jednoznacznie pozytywna prognoza kryminologiczna, tzn. gdy postawa skazanego, jego właściwości i warunki osobiste, sposób życia przed i po dokonaniu przestępstwa, zachowanie w czasie odbywania kary, jak również okoliczności przestępstwa uzasadniają przekonanie, iż w trakcie odbywania kary nastąpiła trwała i pozytywna zmiana zachowania skazanego, co gwarantuje, iż po zwolnieniu będzie on przestrzegał porządku prawnego i nie popełni przestępstwa [...]”¹³. Prognoza to nie to samo co pewność, nie można tych pojęć utożsamiać. W przeciwnym razie warunkowe zwolnienie byłoby instytucją martwą. Względnie, z perspektywy idei wyrażonej w cytowanym orzeczeniu okres próby oraz obowiązki czy też dozór byłyby zupełnie niepotrzebne. Zbędne byłyby także przesłanki odwołania warunkowego zwolnienia, bo przecież powinniśmy mieć do czynienia z gwarancją praworządnego zachowania skazanego.

Kolejnym problemem będzie ustalenie treści poszczególnych elementów składających się na prognozę kryminologiczną, a następnie — co wydaje się jeszcze trudniejsze — udzielenie odpowiedzi na pytanie o wartość prognostyczną każdego z elementów wymienionych w art. 77 § 1 kk. Katalog zawarty we wskazanym przepisie ma charakter zamknięty. Oznacza to, co należy podkreślić z dużym naciskiem, że nie wolno wnioskować w zakresie prognozy kryminologicznej na podstawie okoliczności innych niż te wymienione przez ustawodawcę¹⁴. Bardzo zdecydowanie należy zaprotestować wobec praktyki powoływania się w ramach warunkowego zwolnienia na dyrektywy sądowego wymiaru kary (art. 53 kk), na okoliczność rozmiaru odbytej kary, a w tym kontekście jej

¹³ Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 11 grudnia 2008 r. II Akz 1459/08, „Prokuratura i Prawo” wkładka, 2009, nr 10, poz. 23.

¹⁴ G. Wiciński, *Podstawy stosowania warunkowego zwolnienia z odbycia reszty kary*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1999, nr 24–25, s. 32 nn.; B. Myrna, *Warunkowe przedterminowe zwolnienie w świetle nowej kodyfikacji karnej*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” VI, red. L. Bogunia, Wrocław 2000, s. 241 nn.

adekwatność i współmierność do okoliczności popełnienia przestępstwa, a także na prewencję generalną¹⁵.

Zawarta w kodeksie karnym konstrukcja przewiduje, że na prognozę kryminologiczną składają się: postawa skazanego, jego właściwości i warunki osobiste, okoliczności popełnienia przestępstwa, zachowanie po popełnieniu przestępstwa oraz zachowanie w czasie odbywania kary. Z katalogu tego, na skutek nowelizacji z 2011 r.¹⁶, zniknęła okoliczność związana ze sposobem życia przed popełnieniem przestępstwa. Na marginesie należy dodać, że kodeks karny wykonawczy zawiera jeszcze dwie regulacje, które muszą być uwzględniane w prognozie kryminologicznej. Przepis art. 162 § 1 kk przewiduje, że sąd penitencjarny uwzględni także ugodę zawartą w wyniku mediacji oraz w wypadku skazanego za przestępstwo określone w art. 197–203 kk, popełnione w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych, warunkowe zwolnienie nie może być udzielone bez zasięgnięcia opinii biegłych.

Przybliżenie treści poszczególnych składników prognozy, nawet w podstawowym wymiarze, pokazuje nam, z jak trudnym procesem mamy do czynienia. W praktyce należy ustalić, po pierwsze, tzw. postawę skazanego¹⁷. Chodzi tu o stosunek skazanego do życia, do określonych zjawisk społecznych, nastawienie, prezentowane stanowiska, a także poglądy. W ramach postawy oceniane muszą być relacje do innych ludzi, chodzi zwłaszcza o pewne powtarzalne zachowania. Dalej ocenie podlegać będą właściwości osobiste. Kategoria ta nawiązuje bezpośrednio do cech biologicznych skazanego (wiek, płeć, stan zdrowia psychicznego i fizycznego, kalectwo). Poza tymi cechami bierze się pod uwagę także takie elementy, jak: cechy charakteru, temperament, osobowość, zdolność do samokrytyki, wrażliwość sumienia, poziom rozwoju intelektual-

¹⁵ Por. powoływane tezy orzeczeń sądów w tym zakresie. S. Lelental, *Warunkowe przedterminowe zwolnienie w orzecznictwie Sądu Najwyższego i sądów apelacyjnych w latach 2000 (II półrocze–2002 r.)*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2003, nr 40, s. 192 nn.; *idem*, *Warunkowe przedterminowe zwolnienie w orzecznictwie Sądu Najwyższego i sądów apelacyjnych w 2005 r.*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2006, nr 50, s. 135 nn.

¹⁶ Ustawa z dnia 16 września 2011 r. o zmianie ustawy — Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 240, poz. 1431).

¹⁷ J. Macharski, *Pojęcie postawy w polskim prawie karnym*, „Państwo i Prawo” 1976, nr 8–9, s. 130–135.

nego, wiedza, plany życiowe, zdolności czy zainteresowania. Osobnym elementem prognozy są warunki osobiste. Tutaj chodzi zwłaszcza o warunki środowiskowe, w których skazany żyje, sytuację mieszkaniową, miejsce pracy czy warunki aktywności zawodowej, względnie pozycję materialną¹⁸.

Wskazane czynniki powinny być oceniane w układzie dynamicznym, obejmującym przeszłość, teraźniejszość oraz przyszłe zmiany (możliwe przekształcenia). Należy wyraźnie zaznaczyć, że w niektórych wypadkach szczególnie cenne będą właśnie zmiany obserwowane u skazanego, oczekiwane zwłaszcza z perspektywy prowadzonych oddziaływań penitencjarnych, czy też zdarzenia, czasem zupełnie niezależne od tego oddziaływania, które są następstwem kolejnych etapów życia każdego człowieka. W momencie orzekania o warunkowym zwolnieniu należy mieć na uwadze ewolucję postawy oraz zmiany w zakresie właściwości i warunków osobistych skazanego.

Przepis art. 77 § 1 kk, w ramach procesu ustalania prognozy kryminologicznej nakazuje, oprócz wskazanych wyżej kwantyfikatorów, uwzględnienie także okoliczności popełnienia przestępstwa. Ten element ma dość szczególne miejsce wśród pozostałych kształtujących prognozę, co jest konsekwencją tego, iż wskazane okoliczności zostały już uwzględnione przede wszystkim w ramach wymiaru kary. Co więcej, mają one charakter statyczny (nie podlegają przekształceniu). Ich rola jest zatem pomocnicza, przydatna zwłaszcza w zakresie, w jakim wskazane okoliczności świadczą o właściwościach osobistych skazanego. W doktrynie wyrażany jest pogląd, że okoliczności popełnienia przestępstwa nie mają samodzielnego bytu w toku procesu prognozowania i nie mogą stanowić jedynej podstawy odmowy udzielenia warunkowego zwolnienia.

Zachowanie po popełnieniu przestępstwa — ten element procedury prognozowania dość często sprowadza się do uwzględnienia starań skazanego zmierzających do zapobieżenia skutkom przestępstwa, naprawienia szkody, zadośćuczynieniu, ale także do wyrażenia skruchy, przy-

¹⁸ W. Rodakiewicz, *Warunkowe zwolnienie młodocianych z reszty kary pozbawienia wolności*, Wrocław 2005, s. 142 i 150; J. Lachowski, *Warunkowe...*, s. 254 nn.; S. Paweła, *O czynnikach prognostycznych przy warunkowym zwolnieniu*, „Nowe Prawo” 1983, nr 9–10, s. 71 nn.; J. Wąsik, *O konieczności dalszego doskonalenia instytucji warunkowego zwolnienia*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1982, s. 80 nn.

znania się do popełnienia przestępstwa i przeproszenia pokrzywdzonego. Wartość prognostyczna wskazanych okoliczności może być bardzo różna. Po pierwsze, każdy ma prawo do obrony (a zatem nie musi przyznawać się do popełnienia przestępstwa). Po drugie, przyznanie się do winy oraz pozostałe działania mogą być obliczone na uzyskanie korzystnego wyroku, a zatem mogą być traktowane przez skazanego czysto instrumentalnie. Problemem są tutaj także karalne przygotowanie, usiłowanie czy też przestępstwo bezskutkowe.

Ostatnią okolicznością braną pod uwagę w ramach prognozy kryminologicznej jest zachowanie w czasie odbywania kary. To jedna z najstarszych przesłanek uwzględnianych w toku stosowania warunkowego zwolnienia (znają ją wszystkie polskie regulacje tej instytucji). Kategoria ta ma charakter zbiorczy, obejmując wszelkie przejawy działania lub zaniechania skazanego, których ocena może mieć wpływ na kierunek prognozy. Ocena zachowania skazanego w toku odbywania kary pozbawienia wolności musi mieć charakter kompleksowy, a jednostkowe incydenty powinny być oceniane we właściwej skali. Z perspektywy wszystkich pozostałych czynników prognostycznych należy podkreślić, że okres ten jest najlepiej udokumentowany, zwłaszcza w formie bardzo bogatej i najczęściej obiektywnej dokumentacji, jaka tworzona jest w toku wykonywania kary. Dokumentacja ta niejednokrotnie ma charakter specjalistycznych opinii, różnego rodzaju diagnoz oraz cyklicznych ocen.

Jednym z najważniejszych elementów analizowanej procedury warunkowego zwolnienia jest precyzyjne, niebudzące wątpliwości i czytelne, także dla skazanego, uzasadnienie przyjętego rozstrzygnięcia. Sąd musi wyjaśnić, jakie elementy uznał za czynniki decydujące o kierunku prognozy kryminologicznej i na jakich dowodach się w tym zakresie oparł. Mówimy tu oczywiście o swobodnej ocenie dowodów, w której rozstrzygnięcia sądu muszą być racjonalnie uzasadnione. Oczywiście uczestnicy postępowania mają prawo je kwestionować. Chodzi tu o wykazanie wad w rozumowaniu, a nie o polemiczne przedstawienie alternatywnej wizji. Dlatego tak ważny jest zebrany materiał dowodowy oraz jego ocena dokonana przez sąd, a zwłaszcza wyjaśnienie decyzji zawarte w uzasadnieniu. Uzasadnienie powinno spełniać funkcję perswazyjną, to znaczy przedstawiać tok rozumowania i powody podjęcia

określonych decyzji, tak aby strony mogły przekonać się o jej słuszności, względnie lepiej przygotować się w przyszłości do warunkowego zwolnienia. Staranność w tym zakresie wpisuje się także w funkcję kontrolną, która pozwala instancji odwoławczej na weryfikację zaskarżonego rozstrzygnięcia.

Niestety, ciągle zdarzają się postanowienia, których uzasadnienia nie spełniają przedstawionych tutaj warunków. Codziennosc orzecznicza w tym zakresie, co trzeba przyznać z dużą przykrością, to niestarannie opracowane rozstrzygnięcia, często bardzo lakoniczne, wręcz zdawkowe, w wielu miejscach ograniczające się jedynie do swoistego powtórzenia przesłanek ustawowych.

Jeszcze gorszą i zupełnie niedopuszczalną praktyką jest w przypadkach odmowy udzielenia warunkowego zwolnienia powoływanie się na okoliczności nienależące do czynników prognozowania. Dla przykładu wskazać tu należy, za S. Lelentalem: odbycie zaledwie wymaganej części kary; odległy koniec kary; rodzaj (charakter) popełnionego przestępstwa; brak potępienia przez skazanego przestępstwa, które popełnił; sposób działania sprawcy; społeczne poczucie sprawiedliwości; stopień szkodliwości społecznej czynu; możliwość zdeprecjonowania wyroku skazującego; zasadę odbycia kary w całości, cele ogólnoprewencyjne¹⁹.

Sporo miejsca poświęcono na podkreślenie, że decyzje w zakresie warunkowego zwolnienia to rozstrzygnięcia, które muszą być racjonalizowane przez pryzmat tzw. ustawowych przesłanek tej instytucji (zwłaszcza przesłanek prognostycznych). W tym miejscu dochodzimy jednak do kolejnego problemu. Wskazany proces, czego dowodzi praktyka, wydaje się często niezależny od aktualnego kształtu tych dyrektyw, dowodząc że problem ten może być rozpatrywany także od strony autonomicznych dyspozycji sędziego (zespołu wartości i preferencji wynikających z indywidualnych postaw przedstawicieli władzy sądowej). Nie jest dziełem przypadku opisana dowolność, czasami wychodzenie poza istniejące przesłanki prognostyczne, względnie traktowanie okoliczności z art. 77 kk jako zbitki niewiele znaczących słów, przytaczanych w celu lakonicznego uzasadnienia wydawanych postanowień. Przy takiej praktyce uzasadniania postanowień w przedmiocie warunkowego zwolnienia

¹⁹ S. Lelental, *Rozdział III §28. Warunkowe...*, s. 1110.

nie da się wykluczyć, że sądy zdają się przede wszystkim orientować na ustaloną praktykę w podobnych sprawach albo niekiedy kierować się własnym systemem wartości, osobistymi nastawieniami czy przekonaniami. Przyjęcie tak zakreślonej perspektywy oznacza, że nie należy przeceniać praktycznego znaczenia przepisów formułujących przesłanki warunkowego zwolnienia. Przepisy te, niezależnie od tego, w jaki sposób ujmowałyby ich treść, stanowią najczęściej mistyfikację służącą podtrzymaniu złudzeń, że proces warunkowych zwolnień następować może ściśle wedle przyjętych przez ustawodawcę paradygmatów, w sposób całkowicie niezależny od autonomicznych dyspozycji sędziego, wolny od uwzględniania innych zespołów wartości i ich preferencji²⁰.

Biorąc do ręki słownik języka polskiego i poszukując znaczenia terminu „prognoza”, możemy przeczytać, że jest to: „[...] przewidywanie przyszłych faktów, zdarzeń, zjawisk oparte na uzasadnionych, zwykle naukowych, przesłankach, danych, obliczeniach, badaniach, formułowane najczęściej przez specjalistów w danej dziedzinie [...]”, względnie „[...] czyjeś przewidywanie, przypuszczenie, często intuicyjne [...]”²¹. Z perspektywy wskazanych znaczeń terminu „prognoza” możemy mieć wyraźny kłopot z udzieleniem odpowiedzi na pytanie, które z nich bardziej pasuje do procesu prognozowania w ramach warunkowego zwolnienia.

Problem ten staje się jeszcze bardziej jaskrawy, jeżeli postawimy pytanie o rzeczywistą wartość prognostyczną poszczególnych elementów składających się na przesłankę materialną warunkowego zwolnienia. Czy kolejne, dodawane w toku rozwoju tej instytucji czynniki to wynik świadomych i opartych na wynikach badań naukowych decyzji ustawodawcy, czy też nieco intuicyjne poszukiwanie takich elementów. Warto zastanowić się nad tym, do jakiego stopnia wykorzystywane składniki przesłanki materialnej warunkowego zwolnienia potwierdzone są w perspektywie ich prognostycznej efektywności. Chodzi tu o rzetelne ich zweryfikowanie w kontekście ustaleń nauk kryminologicznych, społecznych, psychologii czy pedagogiki. Ważne jest znalezienie odpowiedzi na pytanie, do jakiego stopnia są one sprawdzone w praktyce. Warto stawiać pytania o to kiedy, w jakich warunkach i wobec jakich kategorii skaza-

²⁰ Por. T. Kaczmarek, *Ogólne dyrektywy sądowego wymiaru kary w teorii i praktyce sądowej*, Wrocław 1980, s. 153–166.

²¹ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, Warszawa 2006, s. 568.

nych określone czynniki lepiej lub gorzej pozwalają prognozować. Jaki jest kierunek wzajemnego oddziaływania, bardzo przecież różnych czynników branych pod uwagę w tym procesie. Czy i które z tych czynników wzajemnie nakładają się, wzmacniając bądź osłabiając swoje efekty. Które działają w przestrzeni wewnętrznych interakcji, uwalniając bądź hamując oczekiwane zmiany. Wreszcie istotnym pytaniem jest kwestia oceny poszczególnych elementów prognozy z perspektywy dynamicznie zmieniających się warunków społecznych, środowiskowych, osiągnięć nauki i techniki, a zwłaszcza zmian w zakresie przestępczości. We wskazanym zakresie wydaje się, że mamy do nadrobienia potężne zaległości.

Mając na uwadze problemy w zakresie stosowania warunkowego zwolnienia, szczególnie kwestię precyzyjnego ustalenia tzw. pozytywnej prognozy kryminologicznej, warto przyjrzeć się także sylwetce sędziego penitencjarnego (pamiętając, że sąd penitencjarny, w którego gestii spoczywa orzecznictwo w zakresie warunkowego zwolnienia, proceduje w składzie jednoosobowym). W tym miejscu należy podnieść, że licząca — w skali całej Polski — około 130 osób grupa sędziów penitencjarnych średnio orzeka rocznie w przeszło 56 tys. wniosków dotyczących warunkowego zwolnienia, nie licząc innych pełnionych przez sędziów funkcji i obowiązków orzeczniczych i nadzorczych.

Znaczna część sędziów penitencjarnych obejmuje to stanowisko dopiero w momencie, gdy wiekowo zbliża się do granicy 60. roku życia. Sytuacja ta nie znajduje uzasadnienia o tyle, że zadania sędziego penitencjarnego, oprócz powodowania trudności czysto merytorycznych, wymagają także sporego zaangażowania sił czysto fizycznych (wizytowanie różnych placówek, często zlokalizowanych dość daleko od siedziby sądu, zależności komunikacyjne oraz częstotliwość zadań realizowanych w terenie). Sytuacja związana z wiekiem sędziów penitencjarnych nie pozostaje także bez wpływu na dużą w tej grupie zawodowej rotację kadrową (czasem wakaty), która z całą pewnością może utrudniać prawidłową realizację powierzonych im zadań.

Symptomatyczne są także wyniki uzyskane w ankiecie skierowanej do sędziów penitencjarnych, związane z ich specjalistycznym przygotowaniem do pełnienia swojej funkcji²². Około 7% sędziów

²² Przedstawione w tym miejscu uwagi stanowią fragment rozbudowanych badań empirycznych nad problematyką sędziowskiego nadzoru penitencjarnego i sądownictwa

w okresie swoich studiów wybierało specjalizację z zakresu prawa karnego wykonawczego. Identycznej wielkości grupa ukończyła specjalistyczne studia podyplomowe z zakresu prawa karnego wykonawczego. Co więcej, blisko 45% sędziów stwierdziło, że w trakcie ich studiów prawnych nie uczestniczyli w przedmiotach kierunkowych z zakresu prawa karnego wykonawczego, względnie z prawa penitencjarnego. Jeszcze bardziej niepokojącym ustaleniem jest, że żaden sędzia jako źródła swojej wiedzy o problematyce penitencjarnej nie wskazał programu aplikacji sądowej.

Problemem może być także brak odpowiednich kwalifikacji zorientowanych na treści pedagogiczne, psychologiczne i socjologiczne. Wiedza z tego zakresu nie znajduje adekwatnego odbicia w aktualnych programach studiów prawnych oraz programach aplikacyjnych. W tej sytuacji najlepszy nawet prawnik, realizujący swoje kompetencje w obszarze prawa karnego wykonawczego, które bardzo często zahaczają o wskazane wyżej dyscypliny, może napotkać trudności, z którymi będzie mu bardzo ciężko sobie poradzić. Celowe byłoby rozważenie możliwości stworzenia sprawnego systemu podnoszenia kwalifikacji zawodowych sędziów sprawujących funkcje penitencjarne. Uzupełnianie luki w zakresie wiedzy penitencjarnej, psychologicznej, pedagogicznej i socjologicznej należy potraktować jako konieczny czynnik zwiększający efektywność orzecznictwa w sprawach penitencjarnych.

IV. Na problematykę warunkowego zwolnienia w zakresie podstaw wyznaczających założenia konstrukcji szczegółowych przesłanek stosowania tej instytucji warto spojrzeć przez pryzmat tzw. funkcji polityczno-kryminalnych, jakie ta instytucja może pełnić, względnie w świetle historycznego rozwoju pełniła. W literaturze²³ wskazuje się na następujące funkcje polityczno-kryminalne warunkowego zwolnienia:

penitencjarnego, zrealizowanych na przestrzeni lat 2009–2010 w ramach Katedry Prawa Karnego Wykonawczego Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego. Szczegółowe wyniki badań opublikowane zostały w monografii: T. Kalisz, *Sędziowski nadzór penitencjarny. Polski model nadzoru i kontroli nad legalnością i prawidłowością wykonywania środków o charakterze izolacyjnym*, Wrocław 2010.

²³ A. Tobis, *Funkcje warunkowego zwolnienia i jego podstawy w prawie porównawczym*, Poznań 1971, s. 12–61; B. Stańdo-Kawecka, *Warunkowe zwolnienie w krajach*

1) funkcja indywidualnoprewencyjna. Podstawowym założeniem tak wskazanej funkcji jest realizacja przez warunkowe zwolnienie celów koncentrujących się na konkretnym skazanym, wobec którego środek ten zastosowano. W sposób szczególny akcentuje się w tym ujęciu efekt zabezpieczający, a zwłaszcza wychowawczy, jaki instytucja ta realizuje w toku postępowania wykonawczego;

2) funkcja ogólnoprewencyjna. Prewencja ogólna jest swoistym komunikatem skierowanym do zbiorowo wskazanego adresata, którym jest ogół społeczeństwo. Efekt związany z ograniczaniem przestępczości realizowany jest w takim ujęciu za pomocą zagrożenia karą. Zagrożenie to ma wywoływać (uruchamiać), na różny sposób motywowane, mechanizmy powściągowe u potencjalnych sprawców przestępstw. W zakresie warunkowego zwolnienia instrumentami tego typu oddziaływania mogą być tzw. progi formalne ubiegania się o warunkowe zwolnienie oraz możliwość obostrzenia tych warunków — art. 77 § 2 kk;

3) mechanizm depunitowności systemu prawa karnego w jego szerokim rozumieniu. Z perspektywy tak sformułowanej funkcji warunkowe zwolnienie winno być stosowane możliwie szybko, zaraz po spełnieniu przez skazanego warunków związanych z przesłanką materialną warunkowego zwolnienia (pozytywna prognoza kryminologiczna). Założenie to w konsekwencji wpływa także na treść postępowania wykonawczego, a zwłaszcza jego zakres czasowy. Oznacza to w praktyce, że okres próby nie powinien wykroczać poza czas pozostałej jeszcze do odbycia kary;

4) funkcja indywidualizacji kary pozbawienia wolności. Pojęcie indywidualizacji w tym wypadku dotyczy zwłaszcza etapu wykonawczego, w którym mówimy, że realizacja treści kary powinna być procesem uzależnionym od indywidualnych potrzeb skazanego. Chodzi o uwzględnianie w toku postępowania wykonawczego konkretnych cech danego skazanego i rzeczywiste dopasowanie sankcji do konkretnego sprawcy. Tak zbudowane postępowanie wykonawcze jest zaprzeczeniem mechanicznego podejścia do problematyki wykonywania kar, a przy uwzględnieniu zasady elastyczności w modyfikowaniu kar i innych środków re-

europjskich, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2007, nr 54, s. 5560; J. Lachowski, *op. cit.*, s. 139–157.

akcji na przestępstwo jest wyrazem racjonalnej i nowoczesnej polityki wykonywania kar;

5) funkcja nagrody. Warunkowe zwolnienie ma stanowić wyraz swoistej zachęty czy też uznania dla zakresu, szybkości, a zwłaszcza trwałości przemiany w zakresie społecznie pożądanym postaw skazanego;

6) funkcja porządkowa w przestrzeni polityki penitencjarnej. Obserwowane przez pryzmat polityki penitencjarnej, stanowiącej pewien fragment szeroko rozumianej polityki kryminalnej, warunkowe zwolnienie wpływać może na poziom bezpieczeństwa i porządku wewnątrz zakładów karnych. Czytelne, konkretne i możliwe do spełnienia kryteria stosowania warunkowego zwolnienia wzmacniają motywacje skazanych w zakresie ich zaangażowania w proces oddziaływania penitencjarnego oraz stanowią urzeczywistnienie idei sprawiedliwości, praworządności i humanitarnego traktowania;

7) mechanizm korekty przeludnienia zakładów karnych. Warunkowe zwolnienie odgrywa także istotną rolę w zakresie kontroli populacji osadzonych, pozwalając okresowo na zmniejszanie ogólnej liczby skazanych. Sytuacja ta nie powinna być pozytywnie oceniana w kategoriach polityki kryminalnej;

8) funkcja ekonomiczna. W kategoriach ekonomicznych warunkowe zwolnienie musi być postrzegane także jako istotny czynnik redukcji kosztów związanych z postępowaniem wykonawczym. Element ten jest mocno eksponowany zwłaszcza w ostatnim okresie w międzynarodowej dyskusji na temat warunkowego zwolnienia;

9) pomoc w społecznej readaptacji skazanych po opuszczeniu jednostki penitencjarnej. Warunkowe zwolnienie może pełnić funkcję niezwykle skutecznego instrumentu w zakresie społecznej readaptacji skazanych po opuszczeniu zakładu karnego. Właściwie wypełniony pod względem treści okres próby może sprzyjać reintegracji, a w szczególności przeciwdziałać powrotowi do przestępstwa. Daje szansę na skuteczne uruchomienie tzw. pomocy postpenitencjarnej, o której stanowi art. 41 kkw;

10) środek racjonalizacji kary w toku jej wykonywania. Warunkowe zwolnienie w pewnym sensie powoduje zaniechanie wykonania kary pozbawienia wolności. Sprzyja to realizacji zasady *ultima ratio* kary pozbawienia wolności. Izolacja penitencjarna jako środek służący określonymu celowi ma prawne znaczenie tylko w granicach tego celu, trwać

może dopóty, dopóki wymaga tego jego osiągnięcie. Izolacja po osiągnięciu swojego celu odpada jako niepotrzebna i bezcelowa. Warunkowe zwolnienie w tym wypadku sprzyja szybszej rezygnacji z fizycznej izolacji, zastępując ją tzw. mechanizmem wolności kontrolowanej.

Wskazana perspektywa, w kontekście ewentualnego wyboru jako przewodniej jednej lub kilku ze wskazanych funkcji, będzie (w zasadzie powinna) determinować kształt normatywny (zwłaszcza przesłanki zastosowania, formalne i materialne) i praktykę w zakresie warunkowego zwolnienia. Wydaje się, że nie zawsze w pełni zdajemy sobie sprawę z konsekwencji dekretowanych lub postulowanych funkcji tej instytucji. Wybór jednej lub kilku z nich (przy założeniu, że nie będą się one wzajemnie wykluczać) musi zdeterminować kierunek szczegółowych rozwiązań. Zasadne, zwłaszcza w kontekście prac nad nowym kształtem warunkowego zwolnienia w Polsce, jest uwzględnienie polityczno-kryminalnych aspektów tej instytucji — dotyczy to zwłaszcza tych funkcji, które świadomie chcielibyśmy, aby były realizowane w praktyce.

Conditional release from serving the rest of the sentence of imprisonment in view of the problems with setting the content and direction of the criminological forecast

Summary

The aim of the study is to elaborate on conditional release (parole) in view of the evolution and development of contemporary criminal executive law. One of the objectives of the study is to contemplate on the meaning of the notion of criminological forecasting as well as the rules and the way to set its direction. The study also investigates the problem of realization of political-criminal assumptions which can be formulated for the institution of parole and the influence of these assumptions on the regulations determining the content of parole.

Keywords: parole, probation, criminological forecasting, imprisonment.